

Sötét irodalmi turizmus Európában: Világháborús és hidegháborús irodalmi művek, mint turisztikai vonzerő

*Dark Literary Tourism in Europe:
World War and Cold War literature As A Tourist Attraction*

Tevely Titanilla Virág¹ – Papp-Váry Árpád Ferenc²

Abstract: Dark literary tourism is a lesser-known subcategory of dark tourism and literary tourism, borrowing elements from both in terms of attraction and tourism motivation. This study aims to explore the intersection of heritage, dark, film and literary tourism and the similarities and differences between the motivations of visitors. The research focuses on three attractions related to books about the Second World War and the Cold War and their film adaptations. Visitors to these sites were interviewed in English and Hungarian in a semi-structured in-depth interview to investigate motivation, identifying four main categories: love of literature, knowledge of the film, desire to learn and other personal reasons. The chosen sites are culturally significant institutions, the preservation of which is important and necessary to facilitate the younger generation to hear about the past and learn from it. This, however, requires more interactive exhibitions and programs to engage visitors.

Keywords: *Dark literary tourism, dark tourism, literary tourism, film tourism*

JEL Codes: *Z30, Z32, Z33*

Absztrakt: A sötét irodalmi turizmus a sötét turizmus és az irodalmi turizmus kevésbé ismert alkategóriája, amely mindkettőből kölcsönöz elemeket vonzerő és turisztikai motiváció tekintetében. A tanulmány célja feltárni az örökség-, a sötét, a film- és az irodalmi turizmus metszetének találkozását, s a látogatók motivációja közötti hasonlóságokat és különbségeket. A kutatás három, a második

¹ TEVELY, Titanilla Virág (levelező szerző/corresponding author)

PhD-hallgató (PhD Student)

Soproni Egyetem, Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar

University of Sopron, Alexandre Lamfalussy Faculty of Economics

(tevely.titanilla.virag@phd.uni-sopron.hu)

² Dr. habil. PAPP-VÁRY, Árpád Ferenc, egyetemi docens (Associate Professor)

Budapesti Gazdasági Egyetem, Külkereskedelmi Kar

Budapest Business University, Faculty of International Management and Business

(papp-vary.arpad@uni-bge.hu)

világháborúról, valamint hidegháborúról szóló könyvekhez és azok filmadaptációihoz kapcsolódó látványosságokra fókuszál. Ezen helyszínek látogatóival félig strukturált mélyinterjú készült angol és magyar nyelven, a motiváció vizsgálata érdekében, melynek során négy fő kategória került azonosításra: az irodalmi mű szeretete, a film ismerete, a tanulási vágy, illetve egyéb személyes okok. A vizsgált helyszínek kulturálisan jelentős intézmények, melyeknek fönntartása fontos és szükséges annak érdekében, hogy a fiatalabb generáció tagjai is megismerhessék a múltat, s tanulhassanak belőle. Ehhez viszont a látogatók bevonására, még interaktívabb kiállításokra és programokra van szükség.

Kulcsszavak: *Sötét irodalmi turizmus, sötét turizmus, irodalmi turizmus, film-turizmus*

JEL-kódok: Z30, Z32, Z33

Bevezetés

A morbid kíváncsiság kielégítése céljából történő utazás végigkísérte az emberiség történelmét. Az ókorban élők gladiátorjátékok nézőiként, a középkori emberek a boszorkányperek és nyilvános kivégzések szemtanúiként eléghették ki a borzongás iránti vágyukat, vagy azok jelentettek számukra elrettentő erőt. A 20. és a 21. században pedig az érdeklődők egykori csaták, események színhelyére utaztak, ahol szimbolikusan vagy ténylegesen átélhették az emberi katasztrófákat (Stone, 2006). Így ez a jelenség a modern korra vált – és válik – egyre nagyobb turisztikai szegmenssé, s lett több kutatás tárgya is (Foley & Lennon, 1996; Blom, 2000; Ashworth, 2002; Stone & Sharpley, 2008; Seaton, 2018; Wang et al., 2021). A sötét turizmus (Foley & Lennon, 1996) vagy thanaturizmus (Seaton, 1996) a halálhoz, szenvedéshez és emberi tragédiákhoz kapcsolódó helyszínek látogatását jelenti (Foley & Lennon, 1997).

Az első és a második világháború, akárcsak a hidegháború, az emberiség történelmének a legsötétebb korszakai közé tartozik. Nyomot hagytak Európán és a világ többi részén, s a hatásukat a mai napig is érezzük. Az olyan turisztikai látványosságok, mint a londoni *Imperial War Museum*, a világörökség részét képező *Auschwitz–Birkenau Emlékhely és Múzeum* vagy a *Hirosimai Béke Emlékmúzeum* csak három a 20. század eseményeinek számtalan mementója közül, amelyek célja, hogy az ott történeteket senki se feledje, és hasonló tragédiák ne történhessenek a jövőben. Az emlékműveken kívül az adott korszakok irodalmi művekben is

megjelennek, s azok segítségével a fiatalabb generációk is közelebb kerülhetnek az azokat megélőkhöz, jobban együttérezhetnek az áldozatokkal és hozzátartozóikkal, megfigyelhetik az atrocitások mögötti szocio-politikai történéseket. A művek egy része önéletrajz vagy ilyen ihletésű regény, más része teljesen fikatív, esetleg a szerző a valós élményeit fikatív környezetben jeleníti meg. Az olyan turisztikai látványosságok, mint az amszterdami *Anne Frank Ház*, úgy kapcsolják össze az irodalmi műveket, a szerzőket és a modern turistákat, hogy mindenki számára elgondolkodtató élményt nyújtsanak.

Ez a kutatás a sötét irodalmi turizmus feltárására törekszik, a második világháborúhoz és a hidegháborúhoz kapcsolódó három európai látnivaló vizsgálatán keresztül. Ez az egyedülálló ágazat, amely a nevét adó két turizmustípushoz, a sötéthez és az irodalmihoz egyaránt kapcsolódik, hidat képez az irodalom, a történelem és a fizikai objektumok között. A sötét irodalmi attrakciók a történetmesélés egyedi formáján keresztül olyan turistákat képesek vonzani, akik érdeklődnek az irodalmi művek és a történelem sötét szakaszai iránt (Ünövar et al., 2022), ezáltal hozzájárulnak az emlékezet fönmaradásához, a meglátogatott régiók társadalmi és gazdasági fejlődéséhez, valamint a látogató látóterének növeléséhez.

A tanulmány azoknak a motivációknak a feltárására összpontosít, amelyek a látogatókat a sötét irodalmi turisztikai attrakciók látogatására ösztönzik. Emellett célja, hogy mélyebb betekintést adjon a témába, továbbá hozzá kíván járulni a sötét irodalmi turizmusról szóló, eddig mellőzött kutatások pótlásához.

A turizmus különleges ágazatai: sötét, irodalmi és sötét irodalmi turizmus

A történelmi tragédiák jelentette turisztikai vonzerő

A sötét turizmus összetett és ellentmondásos jelenség, amely a halálhoz, szenvedéshez és tragédiához kapcsolódó helyszínek felkeresését jelenti (Foley & Lennon, 1996). A hátterével, valamint a jelenség különböző kifejezéseivel és definícióival kapcsolatosan tény, hogy mivel a kutatások különböző szemszögből közelítették meg a témát, így az általuk adott meghatározások nem mindig fedik egymást (Foley & Lennon, 1996; Seaton, 1996; Blom, 2000; Mavragani & Mandrinou, 2022). Általánosan

elfogadott, hogy a sötét turizmus olyan helyek látogatásával kapcsolatos, amelyek történelmileg jelentős tragédiák, halálesetek és ember által okozott vagy természeti katasztrófák helyszínei voltak.

A látogatók számos, gyakran eltérő motivációval keresik föl az egyes helyeket. Már korábban is folytak kutatások arra vonatkozóan, hogy milyen indokok vezérlik a „sötét” helyszínekre utazókat, és milyen érzelmeket tapasztaltak, valamint e változók között milyen összefüggéseket lehet fölfedezni (Biran et al., 2011; Magano et al., 2022). Az 1. táblázatban a teljesség igénye nélkül látható néhány jellemző turista motiváció.

1. táblázat: Turisztikai motiváció a sötét turizmusban

Motiváció	Hivatkozás
Történelmi események háttérének megismerése	Biran et al., 2011; Dunkley et al., 2011
Tiszteletadás	Magano et al., 2023
Tragédia feldolgozása	Magano et al., 2023
Kalandvágy, újdonság iránti vágy	Isaac et al., 2017
Irodalmi kötődés	Baleiro, 2023
Megemlékezés	Dunkley et al., 2011

(Forrás: saját szerkesztés)

A sötét turizmus részét képezik a különféle speciális ágazatok is. A 2. táblázat felsorolása nem terjed ki ugyan mindenre, de bemutatja és árnyalja a fogalmat meghatározó széles kínálati skálát. Ezek közül a jelen kutatást tárgyát képező alkategóriák: a holokauszturizmus, a háborús turizmus és az sötét irodalmi turizmus (irodalmi művekhez kapcsolódó helyszínek; pl. Guernsey szigetén a „Krumplihéjpite Irodalmi Társaság” színhelyei). Az alkategóriák gyakran fedik egymást mind a témák, mind a turisztikai motivációk tekintetében, de egyaránt a sötét turizmus ernyője alá tartoznak.

Az európai látóivalók esetében kimagasló az első és második világháborúhoz, illetve a hidegháborúhoz és a szovjet fennhatósághoz köthető száma. Ezen helyszínek a disszonáns örökségek közé tartoznak: míg turisztikai szempontból fontos történelmi és gazdasági szerepet töltenek be, ugyanakkor fölöttébb kényes témát jelentenek a helyi lakosság és a látogatók megítélése szempontjából. A turisztikai attrakcióvá alakításuk mégis szükséges, hiszen a közös történelmi örökség fenntartása alapvetően fontos a kollektív emlékezet kialakítása és megtartása miatt (Irimiás, 2013).

2. táblázat: Példák a sötét turizmus alkategóriáira

Turizmus kategória	Jellemzői
Háborús turizmus	Történelmi csaták helyszínei, jelenlegi háborús övezetek (pl. Franciaországban a D-napi partraszállás normandiai emlékművei)
Katasztrófaturizmus	Ember okozta vagy természeti katasztrófák helyszínei (pl. Katrina hurrikán pusztítása után New Orleans)
Börtönturizmus	Igazságszolgáltatási helyszínek, turisztikai hasznosítású börtönök (pl. Lukiškės börtön Vilniusban)
Holokauszturizmus	A holokauszthoz kapcsolódó helyek, koncentrációs táborok és múzeumok (pl. Lengyelországban a treblinkai megsemmisítő tábor)
Temetőturizmus	Temetkezési helyek (pl. Fiumei úti sírkert Budapesten)
Szellemturizmus	Kísértetjárta helyszínek (pl. Edinburgh-i vár és annak híres kísértetei)

(Forrás: saját szerkesztés Fonseca et al., 2016 alapján)

A sötét turizmusnak éppen ezért erős kapcsolata van az örökségturizmussal. Jellemzően azt lehet elmondani, hogy az örökségturizmus azokra a helyszínekre összpontosít, amelyek kulturális vagy történelmi jelentőségűek (pl. műemlékek, múzeumok és történelmi városrészek), ám az emberi tragédia nem feltétlenül kulcsfontosságú. Helyi hagyományokra, történelmi emlékekre és kulturális emlékekre épít, melynek révén különböző turizmusfajtákkal is összekapcsolódik (Irimiás, 2018). Ezzel szemben azok a helyszínek, ahol a tragikus események, halálesetek történtek és vannak fókuszban (pl. csaták színhelyei, koncentrációs táborok), a sötét turizmussal átfedésbe kerülnek, „sötét örökségi” helyszínekké válnak. Maga a kifejezés túlmutat a halál és morbiditás iránti vonzalmon, sokkal inkább a komplex társadalmi és politikai kontextus, illetve a történelem jelenre gyakorolt hatásának vizsgálatára helyezi a hangsúlyt, így új perspektívát kínál az „örökség” értékeinek megértéséhez, megismeréséhez és interpretációjához (Thomas et al., 2019).

A kulturális turizmus speciális ágai: az irodalmi turizmus és a filmturizmus

Maga az irodalmi turizmus, azaz az irodalom iránti érdeklődés által motivált utazások közé tartozik a szerzők életéhez és/vagy a művekhez – például a valós vagy fiktív szereplőkhöz, irodalmi eseményekhez és a szép-irodalmi alkotásokhoz – kapcsolódó helyszínek felkeresését (Busby &

Klug, 2001; Hoppen et al., 2014; Baleiro & Quinterio, 2019; Çevik, 2022). Az irodalmi turizmus a kulturális és az örökségturizmushoz egyaránt kapcsolódik, hiszen az ilyen alkotások kulturális értékkel bírnak (Hoppen et al., 2014). Ez a turizmus kategória a kulturális turizmus egy speciális ágát képviseli (Jászberényi, 2020), s szorosan összekapcsolódik más ágazatokkal, mint például az örökségturizmus (pl. a népszerű regényíró, Jane Austen háza Chawtonban), vagy a filmturizmus (pl. a Trónok Harca ihlette utazások).

A szerzőkkel kapcsolatos turizmus magában foglalja a szerzők otthonának, szülőhelyének, a könyvek keletkezési helyének, valamint sírhegyek, mauzóleumok felkeresését (Brown, 2015; Watson, 2006; Robinson & Andersen, 2002), melynek során erősebb kapcsolat alakul ki az olvasók és az írók között. Léteznek egyes szerzőknek szentelt irodalmi fesztiválok és rendezvények is, valamint olyan szervezett túrák, amelyek egy-egy író/költő életének a legfontosabb helyszíneit járják be (Hoppen et al., 2014; Robinson & Andersen, 2002). Az irodalmi helyszínek iránti érdeklődés nem új keletű; már a 18. századi turisták is gyakran keresték föl Percy B. Shelley és William Shakespeare sírját és a hozzájuk köthető fontos helyeket. Hazánkban a jelentős költőink, íróink szülőháza (pl. Petőfi Sándoré), emlékmúzeuma (pl. a Babits Mihály-emlékház) népszerű turistaattrakció (Irimiás, 2017).

A valóságon alapuló és a fiktív művekben kiemelkedő szerepet játszó helyszínek vagy tájak felfedezése még abban az esetben is népszerű motivációnak számít a turisták szemében, ha azok nem is léteznek, akárcsak az azok ihlette élményekben (pl. bálók, workshopok, gasztronómiai események) való részvétel (Robinson & Andersen, 2002). Számos város és település valamely irodalmi örökségéről, egy kivételes könyvesboltjáról és más kapcsolódó látnivalójáról ismert, amelyek egyedi úti célt kínálnak az irodalmi turisták számára (pl. Déva vára). Emellett az adott helyszín gyakran oktatási és kulturális komponenst is tartalmaz, az irodalmi műről háttér-információkat ad, és/vagy a kor szokásaiba, életébe való betekintést nyújt. Az irodalmi turizmus révén ismeretek szerezhetők a szerzők által ábrázolt korszak történelméről, kultúrájáról, örökségéről és társadalmi-politikai aspektusairól (Hoppen et al., 2014).

A könyvek mellett a filmek is befolyásolhatják a turisták úti célválasztását, mivel információt közvetítenek a helyszínekről, és hozzájárulhatnak egy ország vagy térség pozitív megítéléséhez (Tóth & Papp-Váry, 2021). Sokszor az irodalmi művek és a filmek – egyben az irodalmi turizmus és a filmturizmus – fedik egymást, s a könyv és a film helyszínei vagy

megegyeznek, vagy kiegészítik egymást (Busby, 2022; Robinson & Andersen, 2002). Erre jó példa a híres varázslótanonchoz, Harry Potterhez, illetve az egész világon ismert vámpírhoz, Drakulához fűződő turizmus. Ekkor általában a regény filmadaptációjának a megnézése és a könyv elolvasása egyaránt motiválhatja a cselekvény helyszíneinek a felkeresését (Irimiás, 2017). Spanyolországban például szinte Hemingway-kultusz alakult ki az író ottani témájú regényei és az azokból készült filmek következtében. A sikeres filmek a már amúgy is népszerű irodalmi műveknek további ismertséget biztosítanak, és ezzel újabb turisztikai attrakciók jelennek meg (pl. Hobbitfalva Új-Zélandon), vagy a már meglévők kapnak új értelmezést (pl. a londoni King's Cross pályaudvar a 9 és 3/4-es vágánnyal). Egyes esetekben maga a történet helyszíne ugyan nem, vagy nem olyan formában létezik, és a filmet sem ott forgatták, a rajongók mégis fölkeresik az ábrázolt épületet vagy területet, hogy „belső élményben” legyen részük (ilyen pl. a töröcsvári kastély, nemzetközi viszonylatban ismertebb nevén: a „Drakula-kastély”).

A „sötét” irodalmi művek hatása a turizmusra

Az előbbi alfejezetben bemutatott sötét turizmus egy számos kategóriát takaró gyűjtőfogalom: szó volt már a kutatási témához tartozó háborús turizmusról, holokauszturizmusról (Fonseca et al., 2016), illetve sötét irodalmi turizmusról (Baleiro, 2023) is. A sötét turizmus, illetve a kapcsolódó területek és alkategóriák határvonalai nem élesen lehatároltak, ezért a tanulmány további részében a „sötét irodalmi turizmus” kifejezés a témát átfogó fogalomként használjuk.

Az irodalmi turizmus a résztvevői számára a szabadidő eltöltésének egy pozitív, kellemes módja; a sötét irodalmi turizmus viszont általában ennek épp az ellentéte: a sokszor nehéz témák inkább megterhelőknek bizonyulnak (Busby & Devereux, 2015). Ez utóbbi kategórián belül ötvöződnek az irodalmi és a sötét turizmus élményei és turisztikai motivációi: mindkettőből tartalmaz bizonyos elemeket. Ilyen például a szerzők iránti tisztelet kifejezése, a szenvedéseikkel való együttérzés és a halálukról való megemlékezés (Brown, 2015; Çevik, 2023; Stone, 2022), de az olvasók számos egyéb motiváció miatt is látogatják ezeket a helyeket. Az irodalmi turizmus szélesebb spektrumot ölel fel, beleértve az irodalmi alkotások minden típusát, függetlenül azok témájától. Ezzel szemben a sötét irodalmi turizmus specifikusan azokra az irodalmi helyszínekre fókuszál,

amelyek drámai vagy borzongató történetekhez, illetve a szerzők életének – és halálának – tragédiáihoz kötődnek. Itt a tragédia és a fájdalom központi szerepet játszik a turisztikai attrakció és az utazási motiváció szempontjából, hasonlóan a sötét turizmushoz.

A sötét irodalmi turizmus alapját azonban nemcsak a szerzők sírjának és az olyan börtönöknek a felkeresése képezi, ahol azok raboskodtak, vagy ahol harcok dúltak, hanem a gótikus vagy holokauszt témájú regények és filmek, a krimik, a horrortörténetek és az egyéb fikciós művek (pl. az Egri csillagok vagy a Dan Brown-könyvek, illetve az azokból készült filmek) által inspirált utazások is (Çevik, 2023). Az irodalmi turizmus egyik fő motivációs tényezője az olvasó látókörének a bővítése a szerzőnek a világról alkotott képével, személyes tapasztalataival való megismerése által (Robinson & Andersen, 2002), mely a sötét irodalmi turisták esetében még inkább releváns. A mélyebb témákat boncolgató vagy személyes tragédiákat ábrázoló irodalmi művek segítségével az olvasó jobban megérti az őt körülvevő világot. Az adott cselekmény idejére jellemző szocio-politikai, emberi tényezők bemutatása eredményeként a mai olvasó jobban meg tudja érteni az akkori szereplők és az őket körülvevő világ mozgatórugóit.

Stone (2006) sötét turizmus spektrumját alapul véve, a sötét irodalmi turizmus skálájának a „legsötétebb” végén a holokauszttal kapcsolatos irodalmi művek által motivált utazások állnak, amikor is az olvasók valamelyik koncentrációs táborba látogatnak el (pl. Auschwitz–Birkenau fölkeresése egy arról szóló könyv elolvasása után), míg a „legvilágosabbak” a komor hangulatot árasztó, ám valódi tragédiát nem ábrázoló gótikus irodalom ihlette utazások (pl. az angliai Whitby gótikus fesztiváljaira) (Çevik, 2023; Balerio, 2023). Egyes sötét irodalmi turisztikai élmények, az irodalom fiktív helyszíneinek az elképzelésére, az olvasók fantáziájának a megmozgatására építenek, például a Drakula-turizmus, hiszen a valóságban a Bram Stoker által bemutatott világ soha nem létezett (Light, 2017; Speakman & Garay, 2022). Mások, bár valós eseményeken alapulnak, olyan szinten fikcióvá váltak a különböző könyvek, filmek és sorozatok hatására, hogy már inkább a sötét irodalmi turizmus, semmint a sötét turizmus részét képezik – ilyen például Hasfelmetsző Jack esete (Smith & Tevely, 2022).

Ahogy a sötét turizmus, úgy maga a sötét irodalmi turizmus is politikai tartalommal bír, és disszonánsnak tűnik, mivel tartalmazza egyrészt azokkal a halottakkal való „találkozást”, akikről az adott helyszín meg-

emlékezik, másrészt viszont a nehéz, komor örökségről szóló üzenetek fogyasztását is (Hartmann, 2013). Ebbe a kategóriába tartoznak az irodalmi zárándoklatok, a halandóságról és az emberi létről való elmélkedések is, ugyanakkor az oktatási, szórakoztatási funkciója mellett lehetőséget ad az irodalmi alakokkal való kapcsolatteremtésre is. Egyidejűleg azonban az érzelmi élményekkel és az etikai megfontolásokkal kapcsolatos kihívásokat is felvet, amelyek megoldása a turizmus minden érintettjén múlik.

Kutatási módszertan

A kutatás módszertana

A tanulmány célja az európai második világháborús, illetve hidegháborús sötét irodalmi turizmus bemutatása, illetve az oda látogató turisták motivációjának a megértése. Mindez három történelmi helyszín példáján keresztül zajlik, amelyek kiválasztása a következő szempontok alapján történt: az adott helyszín Európán belül helyezkedik el; az I. vagy a II. világháborúhoz, illetve a hidegháborúhoz és/vagy annak egy kiemelkedő alakjához kapcsolódik; egy széles körben ismert irodalmi mű és annak filmadaptációja fűződik hozzá; tervezett, múzeumi keretek között mutatja be az adott korszakot; illetve létező saját weboldallal és aktív online jelenlétel rendelkezik. A felsorolt kritériumok alapján kiválasztott helyszínek az Anne Frank Ház, Oskar Schindler gyára, és a Német Kémmúzeum.

Mindegyik helyszín a világháborúval vagy a hidegháborúval kapcsolatos jelentős történelmi eseményre összpontosít, egy-egy irodalmi mű szemszögéből. E látnivalók hozzájárulnak a 20. század újabb aspektusainak a feltárásához, hiszen történelmi és személyes történeteken keresztül betekintést nyújtanak a háborúk összetettségébe, valamint az egyénekre és a társadalom egészére gyakorolt hatásukra. A korszak, amelyben a szerzők éltek, nagy hatással volt az életükre, és a regényeiken keresztül megismertetik az olvasókkal a 20. században élt emberek szenvedéseit. Sven Felix Kellerhoff és Bernd von Kostka (*A kémek fővárosa*) mellett Anne Frank (*Egy fiatal lány naplója*), és Thomas Michael Keneally (*Schindler bárkája*) élete megegyezik abban, hogy mindannyian személyes élményeket szereztek a háborúkról.

A helyszínek látogatói körében félig strukturált mélyinterjú készült, amely az érzelmeikre, a motivációikra, a történelmi ismereteikre és az általános véleményükre tért ki. Az interjúk személyesen, illetve online formában készültek, angol vagy magyar nyelven. Az interjúalanyok kiválasztása a közösségi média (Facebook és Instagram) segítségével történt: olyan személyekkel történt a kapcsolatfelvétel, akik nyilvános posztban osztották meg a valamelyik látnivalóval kapcsolatos élményüket. Ez 2023. decemberében történt, és 2023 december – 2024 január között valósultak meg ezek az interjúk. Összesen tizenhárom mélyinterjú készült a három helyszín látogatói között, akik 2020 és 2023 között keresték fel az adott turisztikai attrakciót. A válaszadók között olyanok is akadtak, akik több helyszínen is jártak már. Az interjúalanyok eloszlása a következő:

- 6 fő járt az Anne Frank Házban;
- 4 fő az Ockar Schindler gyárban;
- 4 fő a Német Kémmúzeumban.

A jelen kutatás szempontjából fontos megjegyezni, hogy a kiválasztott helyszínek nemcsak az irodalmi turizmus és/vagy a sötét turizmus részét képezik, hanem a filmturizmusét, az örökségturizmusét és a kulturális turizmusét is. E kategóriák egymással szoros kapcsolatban állnak, így mind helyszínilag, mind motivációkban átfedések lehetnek.

A helyszínek bemutatása

Hollandia: Amszterdam, Anne Frank Ház
Westermarkt 20, 1016 GV Amsterdam, Hollandia

Az apa, Otto Heinrich Frank által 1957-ben, független nonprofit szervezetként alapított múzeum (Anne Frank House, 2024a) Anne Franknak és családjának a holokauszt idején átélt mindennapjaira összpontosít, és betekintést nyújt a II. világháború alatt bujkáló zsidók életébe. A ház, ahol a kislány, Anneliese Marie Frank – aki idén június 12-én lett volna 95 éves – 1942 és 1944 között bujkált, Amszterdam egyik kiemelkedő turisztikai célpontjává és a holokauszttal kapcsolatos jelentős örökségi helyszínné vált. Emlékhelyként, oktatási intézményként és irodalmi látványosságként szolgál, amely a látogatók millióit vonzza, akik között sok a 25 év alatti

és az Európán kívülről jövő (Hartmann, 2013). A múzeum online és offline oktatási programokat kínál a történelemlről, az antiszemitizmusról, a demokráciáról és más fontos témákról (Anne Frank House, 2024b). Különböző eseményeket és tematikus programokat tartanak, hogy visszatérésre ösztönözzék a látogatókat, híradásokat generáljanak, és új turistákat vonzzanak. 2023-ban a látogatók száma 1.208.000 fő volt, ami már majdnem elérte a Covid-19-es világjárvány előtti látogatószámot (Statista, 2024). A helyszínre csak előzetes online időpontfoglalással lehet érkezni, és már csak az Anne Frank Ház hivatalos honlapján vett jegyeket fogadják el, de van lehetőség arra is, hogy virtuálisan sétáljanak körbe a múzeumban. Minden nap 9.00 és 22.00 között látogatható, kivéve Jom Kippur idején, amikor a múzeum zárva tart, illetve egyéb ünnepnapok során (pl. december 25), amikor korábban zár. A helyszín jegyárai a 3. táblázatban találhatóak (Anne Frank House, 2024c).

Lengyelország: Krakkó, Oskar Schindler gyára
Lipowa 4, 30-702 Kraków, Lengyelország

Az 50 éve elhunyt Oskar Schindler egykori gyára ma a Krakkó Város Történeti Múzeuma része, s mint ilyen, nyitva áll a látogatók előtt, s a második világháború történéseibe enged betekintést. Schindler akkoriban több mint ezer zsidó munkás életét mentette meg azzal, hogy a zománcáru- és lőszergyáraiban foglalkoztatta őket. A tevékenységét később Thomas Keneally Schindler bárkája című regénye és Steven Spielberg Schindler listája című filmje tette nemzetközileg ismertté. A gyár nemcsak múzeumként, de oktatási központként is szolgál, amely a holokauszt brutalitására hívja fel a figyelmet, és a gyártulajdonos által megmentettek előtt tiszteleg (MK, 2024a), egyben bemutatja a náci megszállás alatti életet, kiemelten a gyárnak a sötét évek alatti szerepét. Multimédiás kiállításokat, többek között audiovizuális bemutatókat, valamint fényképeket, műtárgyakat és a túlélők tanúvallomásai lehet megtekinteni (MK, 2024b). A látogatói számot nem közlik, de egyike Krakkó legjelentősebb helyszíneinek (Tripadvisor, 2024). A múzeum hétfőnként ingyenesen látogatható, de a látogatószám limitált ilyenkor. Minden hónap első keddjén zárva van, ahogyan december 3-án, 24-én és 25-én is. Hétfőnként 10.00-14.00 óra között, míg kedd-vasárnap 9.00-18.00 között látogatható. A jegyárakat a 3. táblázat tartalmazza (MK, 2024c).

Németország: Berlin, Német Kémmúzeum
Leipziger Pl. 9, 10117 Berlin, Németország

A közel tíz éve megnyílt Német Kémmúzeum egy egyedülálló kulturális intézmény Berlinben, amely a kémek világát és a kémkedés történetét mutatja be a különböző történelmi időszakokban, az ókortól napjainkig, köztük a hidegháborúban. Berlinnek a korszakban betöltött „kémek fővárosa” szerepére fókuszál, azon keresztül mutatja be a hírszerzési műveletek és technológiák fejlődését. A látogatók számára izgalmas élményt nyújt a kiállítási tárgyak, az interaktív bemutatók, a játékok és a multimédiás prezentációk segítségével (Deutsches Spionage Museum, 2024a). Bár a látványosság nem szigorúan az *Idegenek a hídon* és a *Kémek fővárosa* regényekre fókuszál, de megemlíti mindkettőt: az irodalmi művet és a filmadaptációt is. Rajtuk kívül számos másik kémregényre és kémfilmre is történik utalás. A múzeum különleges eseményeket szervez, például a kémkedéshez és az adatvédelemhez kapcsolódó felolvasásokat, előadásokat és premiereket, hogy ezzel vonzza azokat, akik többet szeretnének megtudni ezekről a témákról (Deutsches Spionage Museum, 2024b). 2023-ban a látogatók száma 441.000 fő volt, ami még a 2019-es adatoknál is magasabb látogatottságot mutat (EuroProfessional, 2024). A múzeum látogatásához előre kell időpontot foglalni, melyet akár online, akár helyileg is meg lehet venni. Az év minden napján 10.00 és 20.00 óra között látogatható. Mivel a múzeum dinamikus árazási stratégiát alkalmaz, így a 3. táblázat csak hozzávetőleges árakat tartalmaz (Deutsches Spionage Museum, 2024c).

2. táblázat: A vizsgált helyszínek jegyárai

		Anne Frank Ház	Oskar Schindler gyár	Német Kémmúzeum
Felnőtt		16.00 EUR	8.45 EUR (36 PLN)	8.00–18.50 EUR
Tinédzser		7.00 EUR	7.50 EUR (32 PLN)	6.00-13.50 EUR
Gyerek		1.00 EUR		Ingyenes
Diákigazolvány		Nincs kedvezmény		Nincs kedvezmény

(Forrás: Anne Frank House, 2024c; MK, 2024c; Deutsches Spionage Museum, 2024c)

A sötét irodalmi turisztikai attrakciók látogatóinak motivációi

Az interjúk eredménye azt mutatja, hogy a résztvevőket különböző, néha egészen eltérő indok késztette a kiválasztott helyszínek felkeresésére. A sötét turizmusra jellemző kíváncsiság és megemlékezési vágy mellett, illetve a jelenleg gyakori „a TripAdvisor ajánlotta” típusú válaszon túl négy fő motivációt sikerült azonosítani az ismétlődő válaszok alapján: az irodalmi mű iránti szeretetet, a film ismeretét, személyes okokat, valamint a tanulási vágyat. Az alábbiakban ezt a négy jellemző kategória kerül bemutatásra. A 4. táblázat az interjúalanyok legfontosabb információit foglalja össze. A mélyinterjúk alapján megfontolásra kerültek, hogy a látogatás indokai közül mi milyen súlyú volt, és az alapján lettek a motivációk kategorizálva.

Tanulási vágy

A mindent átfogó motiváció a tanulási vágy volt: akár a történelem iránti érdeklődés, akár egy iskolai program vezetett az adott helyszínre történő utazáshoz, a legtöbb esetben (8 fő) az azzal kapcsolatos ismeretek bővítésének, mélyítésének az igénye bújt meg a háttérben. A résztvevők célja az volt, hogy megértsék a jelentős történelmi korszakokat megélt, átvészelt vagy azokba belehalt emberek gondolkodását, mindennapjait, azaz az életét, és ezáltal szélesebb körű rálátást kapjanak a globális eseményekre.

Az interjú alanyok nagy rendelkezett mélyebb előzetes ismeretekkel a megtekintett helyszín történelmi vonatkozásairól; e tudást a közoktatás, a személyes tanulmányok vagy a családi beszélgetések révén szerezték. Többségük azonban azt állította, hogy az utazás alkalmával további betekintést nyert az adott korszakba, s úgy érzi, mindegyre szüksége volt ahhoz, hogy jobban megértse az egykori eseményeket.

A helyszíni látogatások a tantermi tanulás gyakorlati megerősítésének a lehetőségét is kínálják. A diákok össze tudják kapcsolni az elméleti fogalmakat az adott fizikai helyszínekkel. Ezzel számukra sokkal élvezetesebben valósulhat meg a didaktikai feladatok közül kettő is: a feldolgozott ismeretek gyakorlati alkalmazása és az azok elmélyítése. A választott helyszínek közül az iskolai programok és az oktatási célú látogatások középpontjában a leggyakrabban a holokauszt állt, s a szervezők szándéka a toleranciára, az elfogadásra és az empátiára nevelés. Az írott és a vizuális irodalmi és oktatási anyagok hozzájárulnak a diákok (és a felnőttek) fokozott tudatosságához és felelősségérzetéhez.

4. táblázat: Mélyinterjú alanyok és látogatási motivációinak bemutatása

Interjúalany	Látogatott helyszín	Látogatás indoka	Motiváció kategória
Nő, 29	Oskar Schindler gyár	Családjával közösen érdekesnek találta, ismerte történelemből	Tanulási vágy, egyéb személyes ok
Nő, 53	Anne Frank Ház	Olvasta a könyvet, fő attrakció Amszterdamban	Irodalmi mű szeretete
Férfi, 41	Német Kémmúzeum	Szereti a kém történeteket, filmeket, családtag szeretett volna menni	Film ismerete, egyéb személyes ok
Nő, 35	Német Kémmúzeum	Szereti a kém történeteket, érdekesnek tűnt, érdekli a téma	Tanulási vágy
Nő, 35	Anne Frank Ház, Német Kémmúzeum	Olvasta is a könyvet, filmeket is nézett, érdekli a történelem, érdekesnek tűntek a helyek	Irodalmi mű szeretete, film ismerete, tanulási vágy
Férfi, 38	Oskar Schindler gyár	Olvasta a könyvet, látta a filmet, érdekli a történelem	Irodalmi mű szeretete, film ismerete, tanulási vágy
Nembináris, 31	Oskar Schindler gyár	Érdeklődik a történelem iránt, látta a filmet	Tanulási vágy, film ismerete
Nő, 19	Anne Frank Ház	Iskolában tanult róla, osztálykirándulás	Tanulási vágy
Nő, 36	Német Kémmúzeum	Érdeklődik a történelem iránt, szereti a kém történeteket, érdekesnek találta	Irodalmi mű szeretete, tanulási vágy
Nő, 20	Anne Frank Ház	Iskolában tanult róla, szülei vitték el	Egyéb személyes ok
Férfi, 18	Oskar Schindler gyár	Látta a filmet, iskolában tanult róla	Film ismerete
Nő, 17	Anne Frank Ház	Érdekesnek tűnt, olvasta a könyvet	Irodalmi mű szeretete
Nő, 60	Anne Frank Ház	Szereti a történelmet, szereti másoknak is átadni a tudást, olvasta a könyvet	Irodalmi mű szeretete, tanulási vágy, egyéb személyes ok

(Forrás: saját szerkesztés)

Az interjúalanyok szerint a helyszíneken a történelmi jellegű ismeretszerzéssel egyidejűleg a technológiai tájékozottságukat is bővíthették: az előzetes elméleti tudásukat gyakorlati tapasztalattal egészíthették ki – akár a hadi-, akár a kémtechnológia terén.

„Nagyon sok újat tanultam, és nagyszerűnek találom, hogy a kiállítás többnyire interaktív. Azonban, ha jobban belegondolok, hogy miket láttam, és hogyan változott a technológia az utóbbi évek során – különösen most, a mesterséges intelligencia használatával –, azt kell mondanom, hogy mindez nagyon ijesztő! Nyugtalanít a gondolat, hogy ha már a hidegháború idején is könnyű volt kémkedni mások után, akkor ma mennyivel könnyebb dolguk van azoknak, akik kémkedni akarnak utánunk.” (Nő, 36 éves)

Az interjúalanyok közül mind a már mélyebb, mind a sekélyebb történelmi tudással rendelkezők értékesnek ítélték a 20. századról szerzett új ismereteiket. Azok, akiket a hidegháborús kémkedésről szóló könyvek és filmek inspiráltak, ugyanúgy különösen vonzóknak találták, hogy a berlini Kémmúzeum a hírszerzés múltbéli története mellett annak a jövőjére is kitér, mint azok, akiket a technológiai fejlesztések érdekeltek.

Az irodalmi mű szeretete

A 13 interjúalany közül heten olvasták a látnivalóhoz kapcsolódó könyvet a látogatás előtt, és közülük hatan jelezték, hogy a könyv ismerete nagyban motiválta a helyszín meglátogatását. Kifejezték a történetekkel való érzelmi kötődésüket, ami empátiát ébresztett bennük a szereplők, Anne Frank és Oskar Schindler esetében a valós személyek iránt. A regények által adott korrajzok árnyaltabbá és érthetőbbé tették a látnivalók és az azokhoz kötődő társadalmi-politikai összefüggéseket, mivel így nemcsak a múzeumi kiállítás és mások interpretációja alapján ismerték meg a történeteket. A könyvek segítenek az összefüggések mélyebb megértésében: az olvasás során az emberek hosszabb időt töltenek el az adott helyzet értelmezésével, szorosabb kapcsolat és empátia alakul ki a (pozitív) szereplők iránt.

Az Anne Frank Házat felkeresők többsége a látogatást megelőzően olvasta a naplót; azok viszont, akik a látogatás után tették ezt, egyértelműen kijelentették, hogy az újabb és mélyebb megértéssel vissza szeretnék térni oda. Az interjú során arra is kitértünk, hogy az interjúalanyok tudnak-e olyan ismerőseikről, akik szintén fölkeresték már az adott attrakciót. Ezek alapján

az is kiderült, hogy Amszterdam környékén, illetve a környező országokban lakó diákok sok esetben csak a kötelező osztálykirándulás alkalmával jutnak el az Anne Frank Házba, és előtte még nem, utána annál érdeklődőbben olvassák el a naplót. A fiatalok látogatásai esetében jól észlelhető kapcsolat volt a látogatások és az olvasási hajlandóság között.

„Akkoriban egy kötelező családi múzeumlátogatás részeként voltam ott. Most, hogy idősebb vagyok, szívesen meglátogatnám ismét, hogy többet megtudjak Anne életéről. Inspiráló személyiség volt, és szeretnék többet olyan részletet megismerni, amelyek nem szerepelnek a naplójában.” (Nő, 20 éves)

Bár a Kémmúzeum látogatói esetében az irodalmi kötődés nem egyértelműen kimutatható, de azért erőteljesen megjelenik a kémtörténetek iránti vonzódás. Ez az érdeklődés mindegyikük számára fokozta a múzeum vonzerjét, hiszen más olvasni, és más ténylegesen megtapasztalni, hogy milyen eszközökkel és módszerekkel tudták és tudják megfigyelni az embereket. Kizárólag az Oskar Schindler gyárát felkeresők motivációja nem köthető kifejezetten a regényhez; annak kapcsán ugyanis inkább a Spielberg rendezte film játszott kiemelkedő szerepet.

A film ismerete

Öten voltak olyanok, akik a filmadaptációk ismeretét említették befolyásoló tényezőként. A vizuális történetmesélés fokozza a történelem iránti érdeklődést, egyúttal szélesebb körben hozzáférhetővé és átélhetővé teszi az eseményeket. A rövidebb időigénye miatt nagyobb tömegeket tud elérni, mint a könyvek, s a turisták számára mindig is érdekes olyan helyekre ellátogatni, amelyeket láttak a filmekben. Azonban kérdéses, hogy valóban magukat a történelmi örökségi helyszíneket akarják-e meglátogatni, vagy a filmkészítési helyszíneket. Sok ilyen épület és terület viszont a turisták által nem látogatható, így az érdeklődők azok hiányában a valós helyekre mennek el. Ennek az a következménye, hogy míg a történelemre fogékony utazók így jobban megismerkedhetnek az eseményekkel, addig a csak filmturisták a tragédiákat távolságtartóbban kezelik.

„Láttam már a filmet, és megdöbbenő volt megtudni, hogy a története nem csupán fikció, mert az, ahogyan Schindler megmentette azokat az embereket, valóság volt.” (Férfi, 18)

A történelmi dokumentumfilmek, a kémkedésről és a háborúkról szóló fikciós és nem fikciós filmek szeretete jelentős, Oskar Schindler gyára és a Német Kémmúzeum esetében kiemelkedő szerepet játszott a helyszínré utazásnak a motivációjában. A Schindler listája című film többek figyelmét is fölkelte a téma iránt, és ezért az utazásuk során ellátogattak a múzeumba is. Bizonyos helyszínek felkeresése abban is segítséget nyújtott, hogy kiderüljön, a filmekből mi a valóság, és mi a fikció. Az interjúalanyokat meglepte, hogy mely részekről derült ki, hogy csak filmes torzítás, és melyek a ténylegesen megtörtént események, és hogy az utóbbiak közül egyesek még szörnyűségebbek voltak a valóságban, mint a filmben.

A filmadaptációk tehát kulcsszerepet játszottak a kíváncsiság kialakításában, a filmvászonon bemutatott helyszínek tényleges fölkeresésére készítetésében, valamint azok történelmi jelentőségének a felfedezésben.

Egyéb személyes okok

A történelmi helyszínek felfedezésének a motivációi között megjelentek a személyes kapcsolatok is. A különböző családi kapcsolatokból eredő motivációk is szerepet játszanak a történelmi helyszínré utazásról szóló döntésekben. Sokszor a történelmi helyszínek látogatása közös családi programként valósul meg; a látogatók azért döntenek egy adott helyszínré mellett, mert egy családtagjuk érdeklődik az adott téma iránt, például egy partner vagy szülő kezdeményezte a látogatást. Ilyenkor a döntést nem csupán a látogató saját érdeklődése motiválja, hanem az a vágy is, hogy megosszák ezt az élményt egy számukra fontos személlyel. Például a Német Kémmúzeumot felkereső interjúalanyok egyike mesélte, hogy bár a téma őt magát is érdekelte, fontos indok volt számára az is, hogy testvére mindenképpen meg akarta látogatni a helyszínt.

Egy másik fontos tényező a szülők nevelési szándéka, amely szintén megjelent motivációs tényezőként a történelmi helyszínek látogatása során. A szülők úgy tekinthetnek az ilyen látogatásokra, mint lehetőségre, hogy gyermekeik számára érzelmi és kulturális élményt nyújtsanak, miközben hozzájárulnak történelmi ismereteik bővítéséhez. Az ilyen látogatások célja, hogy a gyermekek megismerjék a történelem fontos színtereit, szereplőit, és azokat az eseményeket, amelyek alakították a világot. A szülők szándéka továbbá, hogy egyedi és maradandó élményeket kínáljanak gyermekeiknek, amelyek ösztönözhetik őket a történelem iránti érdeklődésre, és segíthetik őket a múlt és a jelen eseményei közötti kapcsolatok

megértésében. Például az Anne Frank Házba látogató családok esetében megfigyelhető, hogy a szülők fontosnak tartják, hogy gyermekeik közvetlen tapasztalatokat szerezzenek a holokauszt történetéről, ezzel erősítve a történelmi eseményekkel való személyes kapcsolatukat.

A személyes érdeklődés és a családi döntések közösen határozzák meg a látogatások motivációját. Bár az egyéni érdeklődés – például a történelem, a kémtörténetek vagy az irodalmi művek iránti rajongás – gyakran önmagában is elégséges a helyszín kiválasztásához, sok esetben a döntés végső formáját a családi egyeztetések és közös tervek alakítják. Így a családtagok érdeklődése és preferenciái kölcsönösen kiegészítik egymást, s a közös program lehetőséget ad arra, hogy megosszák egymással gondolataikat, érzelmeiket és benyomásaikat, ezzel gazdagítva az élményt.

Következtetések

A leírtakból jól látszik, hogy a motivációs tényezők milyen fontos szerepet játszanak egy-egy turisztikai attrakció vizsgálatakor, mind az átfogó elemzésében, mind a mélyebb megismerésében. A helyszínek stratégiai kialakításához nélkülözhetetlen azoknak a különböző elemeknek a megértése, amelyek a látogatókat arra készítetik, hogy eljussanak oda. Ez nemcsak az egyéni preferenciák azonosítása szempontjából lényeges, hanem értékes információt nyújt a desztinációmenedzsment, a marketingstratégiák és a turisztikai kezdeményezések fenntartható fejlesztéséhez is, hiszen a helyszín és a tágabban vett desztináció tulajdonosainak is szükséges látniuk a kereslet alakulását. Az segít nekik az olyan narratívák kialakításában, amelyek a különböző közönségekre azok igényei szerint rezonálnak, az eltérő motivációjú látogatóknak más és más szempontot domborítanak ki. Az utazók érdeklődésének az azonosításával és kiszolgálásával a desztinációk marketingesei úgy alakíthatják ki a marketingkommunikációt, hogy az igazodjon a turisták viselkedését meghatározó egyedi jellemzőkhöz.

A kutatás rávilágít a sötét irodalmi turisztikai attrakciók látogatóinak a különbözőségeire. Az írott történetekkel való érzelmi elköteleződés empátiát kelt a szereplők iránt, személyes kapcsolatot hozva létre a történetek, az olvasók és a helyszínek között. A filmadaptációk segítségével a történelem megismerése hozzáférhetőbbé és áttekinthetőbbé válik, ám kevésbé alakul ki személyes kötődés a valós történések iránt, és inkább a filmes érdeklődés jelenik meg. A legtöbb látogató számára mégis a tanulás iránti vágy a fő mozgatórugó: a látnivalók lehetőséget adnak a törté-

nelem jobb és alaposabb megértésére, az elméleti tudás és a fizikai helyszínek közötti kapcsolat tapasztalati úton való kialakítására, valamint a globális események szélesebb perspektíváinak a megismerésére.

A kiválasztott helyszínek történelmi és oktatási jelentősége közös, és mind hozzájárul a 20. század különböző aspektusainak a megismerésére. Bár valamennyi attrakció az irodalmi, a film-, az örökség- és a kulturális turizmus része, a látogatói motiváció szempontjából jól elkülöníthetők egymástól. Az Anne Frank Ház leginkább azokat vonzotta, akik olvasták a regényeket, míg Oskar Schindler gyáranak és a Kémmúzeumnak a látogatói főleg filmes ismerettel rendelkeztek. A közös vonásuk mégis az, hogy a turisták több ismeretre és kontextusra akartak szert tenni, hogy így egészítsék ki a témával kapcsolatos, korábban már meglévő ismereteiket.

Összefoglalás

A kutatás célja az első és a második világháborúhoz, illetve a hidegháborúhoz kapcsolódó irodalmi turizmus vizsgálata, illetve a látogatást ösztönző motivációk feltárása volt. Bár a válaszadók kis létszáma miatt az általánosítás nem lehetséges, mégis, a tapasztalatainknak és motivációinknak vizsgálata számos közös vonásra derített fényt. A kíváncsiság és a tanulási vágy például kiemelkedő szerepet tölt be, emellett az irodalom szintén erőteljes motivációs tényezőként jelenik meg. Az interjúalanyok felkeresése és felkérése közösségi média platformokon keresztül történt, ami a résztvevők körét azokra szűkítette, akik aktívan osztják meg tapasztalataikat online, illetve nyitottak voltak arra, hogy válaszoljanak a kérdésekre. A kutatás nyelve is korlátozott volt; csak olyanokkal tudtunk interjút készíteni, akik beszéltek angolul vagy magyarul.

A sötét irodalmi turizmus résztvevőinek a motivációi mellett a helyszínek jelentősége is többrétű. Történelmi és gazdasági szempontokból egyaránt fontos ezen örökségek és kulturális helyszínek fönntartása és támogatása, hiszen a jól karbantartott, interaktív és/vagy történetekben gazdag látivaló több turistát vonz – mégpedig nemcsak az egyes helyszínekre, de a tágabb értelemben vett desztinációkba is. Ez újabb munkahelyeket teremt, s kapcsolódó szolgáltatások létrejöttére kínál lehetőséget. A siker pedig egyúttal a kulturális örökség megőrzéséhez is hozzájárul, így a jövő generációi is megismerhetik a történelem legsötétebb szakaszait, ami tovább

erősíti a helyi gazdaságot. A nemzeti és nemzetközi örökségek értéket mutatnak be, és fenntartásuk hozzájárulnak a desztináció ismertségéhez, illetve erősítik az összetartozás érzését a helyiek, illetve a háborúk által sújtott területek lakosai és azok leszármazottai között (Szeidl, 2022).

Az állami és az üzleti befektetések kulcsszerepet játszanak a kulturális – a jelen esetben a sötét irodalmi – turizmus fejlesztésében. Gyakran segítik állami befektetések a történelmi helyszínek restaurálását, múzeumok építését vagy helyreállítását, illetve emlékművek emelését, valamint a turisztikai infrastruktúra fejlesztését. Mindez nélkülözhetetlen is a nemzeti örökségek fenntartása esetén. Más helyszínek viszont (pl. az Anne Frank Ház) adományokból, valamint a belépőjegyekből tartják fenn magukat. Ilyen esetekben még inkább szükség van az ismertségükre, hiszen a látogatók számától függ a hosszú távú üzemelésük. Az interaktív élmények növelése fontos, hiszen csak így lehet megszólítani a fiatalabb generációk tagjait is, akiknek fontos lenne megismerkedniük közelebbről is ezzel a témával.

Érdeemes megfontolni az újabb – és szorosabban összekapcsolt, közösen promotált – tematikus túrák megvalósítását, és az egyes országok közös attrakcióinak együttműködését is. A közös témára épülő látnivalók együttműködése teljeskörű élményt nyújthat a látogatók számára, és ösztönözheti őket arra, hogy hosszabb ideig maradjanak egy adott desztinációban. Az országok közötti együttműködés elősegíti a tragikus történelem közös földolgozását, hiszen a 20. század harcai minden államra kihatottak, minden emberre a mai napig is hatással van. E közös erőfeszítések átfogó turisztikai élményeket teremthetnek, és szélesebb körű, a történelem különböző aspektusai iránt érdeklődő közönséget vonzhatnak.

A kutatás folytatása érdekében érdemes nagyobb mintával dolgozni, mivel a szélesebb körű adatgyűjtés jobban tükrözhetné a látogatók változatosságát. A mélyinterjúkat kvantitatív módszerekkel kellene kiegészíteni, hogy általánosíthatóbb eredményekre juthassunk, melyekkel a kiválasztott helyszínek mellett a hasonló tematikájú egyéb turisztikai attrakcióknak is tudunk segíteni.

Köszönetnyilvánítás

A Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-3-I-SOE-169 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

Irodalomjegyzék

- Anne Frank House* (2024a). About us.
URL: <https://tinyurl.com/56fdv55r>
- Anne Frank House* (2024b). Education.
URL: <https://tinyurl.com/24sjwhzt>
- Anne Frank House* (2024c). Tickets.
URL: <https://tinyurl.com/29cfmwu4>
- Ashworth, G. J. (2002). Dark tourism: The attraction of death and disaster. *Tourism Management*, 23(2), 190-191.
DOI: [https://doi.org/10.1016/S0261-5177\(01\)00055-3](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(01)00055-3)
- Baleiro, R. (2023). Dark literary tourism. In Baleiro R., Capecchi G. & Arcos-Pumarola J. (eds.): *E-Dictionary of Literary Tourism*. Perugia: University for Foreigners of Perugia.
- Baleiro, R. & Quinterio, S. (2019). A small place, by Jamaica Kincaid: envisioning literary tourism in Antigua. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 17(6), 676-688, DOI: <https://doi.org/10.1080/14766825.2018.1529772>
- Biran, A., Poria, Y. & Oren, G. (2011). Sought experiences at dark heritage sites. *Annals of Tourism Research*, 38(3), 820-841.
DOI: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2010.12.001>
- Blom T. (2000). Morbid Tourism – a postmodern market niche with an example from Althorp. *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 54(1), 29-36.
DOI: <https://doi.org/10.1080/002919500423564>
- Brown, L. (2015). Tourism and Pilgrimage: Paying Homage to Literary Heroes. *International Journal of Tourism Research*, 18(2), 167-175.
DOI: <https://doi.org/10.1002/jtr.2043>
- Busby, G. (2022). Dracula Tourism. In D. Buhalis (ed.), *Encyclopedia of Tourism Management and Marketing*. Edward Elgar Publishing, 1005-1007.
DOI: <https://doi.org/10.4337/9781800377486.dracula.tourism>
- Busby, G. & Devereux, H. (2015). Dark tourism in context: the Diary of Anne Frank. *European Journal of Tourism, Hospitality and Recreation*, 6(1), 27-38.
- Busby, G. & Klug, J. (2001). Movie-induced tourism: The challenge of measurement and other issues. *Journal of Vacation Marketing*, 7(4), 316-332.
DOI: <https://doi.org/10.1177/135676670100700403>
- Çevik, S. (2022). Literary tourist. In D. Buhalis (ed.), *Encyclopedia of tourism management and marketing*. Edward Elgar Publishing, 83-85.
DOI: <https://doi.org/10.4337/9781800377486.literary.tourist>
- Çevik, S. (2023). A dark literary tourist at the end of life: Tezer Özlü. *Tourism and Heritage Journal*, 4, 76-91.
DOI: <https://doi.org/10.1344/THJ.2022.4.5>
- Deutsches Spionage Museum* (2024a): Museum.
URL: <https://tinyurl.com/m3hntah6>
- Deutsches Spionage Museum* (2024b): Events.
URL: <https://tinyurl.com/bdhhbymja>
- Deutsches Spionage Museum* (2024c): Visit.
URL: <https://tinyurl.com/tyanejd2>

- Dunkley, R., Morgan, N. & Westwood, S. (2011). Visiting the trenches: Exploring meanings and motivations in battlefield tourism. *Tourism Management*, 32(4), 860-868.
DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2010.07.011>
- EuroProfessional* (2024). Record Number of Visitors at the German Spy Museum Berlin.
URL: <https://tinyurl.com/4zuyurbs>
- Foley M. & Lennon J. J. (1996). JFK and Dark Tourism: Heart of Darkness. *Journal of International Heritage Studies*, 2(4), 198-211.
DOI: <https://doi.org/10.1080/13527259608722175>
- Foley, M. & Lennon, J. J. (1997). Dark tourism: An ethical dilemma. In: M. Foley, J. J. & Lennon, G. A. Maxwell (eds.). *Hospitality, tourism and leisure management: Issues in strategy and culture*. London: Cassell, pp. 153-164.
- Fonseca, A. P. et al. (2016). Dark Tourism: Concepts, Typologies and Sites. *Journal of Tourism Research és Hospitality* 0(2)
DOI: <https://doi.org/10.4172/2324-8807.S2-002>
- Hartmann, R. (2013). The Anne Frank House in Amsterdam: A museum and literary landscape goes virtual reality. *Journalism and Mass Communication*, 3(10), 625-644.
- Hoppen, A., Brown, L. & Fyall, A. (2014). Literary tourism: Opportunities and challenges for the marketing and branding of destinations? *Journal of Destination Marketing és Management*, 3(1), 37-47.
DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2013.12.009>
- Irimiás, A. (2013). A katonai emlékhelyek turisztikai potenciáljának vizsgálata Észak-Olaszországban. *Földrajzi Közlemények*, 137(2), 153-163.
- Irimiás, A. (2017). *Filmturizmus*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
DOI: <https://doi.org/10.1556/9789630598767>
- Irimiás, A. (2018). *Az örökségturizmus menedzsmentje*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
DOI: <https://doi.org/10.1556/9789634542285>
- Isaac R. K., Nawijn J., van Liempt A. & Gridnevskiy K. (2017). Understanding Dutch visitors' motivations to concentration camp memorials. *Current Issues in Tourism*, 22, 747-762.
DOI: <https://doi.org/10.1080/13683500.2017.1310190>
- Jászberényi, M. (szerk.) (2020). *A kulturális turizmus sokszínűsége*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
DOI: <https://doi.org/10.1556/9789634545224>
- Light, D. (2017). The undead and dark tourism: Dracula tourism in Romania. In G. Hooper and J.J. Lennon (eds) *Dark Tourism: Practice and Interpretation*, Routledge. 121-133
- Magano, J., Fraiz-Brea, J. A. & Leite, Â. (2022): Dark Tourists: Profile, Practices, Motivations and Wellbeing. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(19): 12100-12100.
DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph191912100>
- Magano, J., Fraiz-Brea, J. A. & Leite, A. (2023): Dark tourism, the holocaust, and well-being: A systematic review. *Heliyon*, 9(1)
DOI: <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e13064>
- Mavragani, E. & Mandrinou, E. (2022): The concept of dark tourism, visitors' motivation and the entailed dissonance in sites representation. *Enlightening Tourism: A Pathmaking Journal*, 12(3): 1-23.
DOI: <https://doi.org/10.33776/et.v12i2.7067>

- MK (2024a). History.
URL: <https://tinyurl.com/yawwnyyn>
- MK (2024b). News.
URL: <https://tinyurl.com/4puketkz>
- MK (2024b). Oskar Schindler's Enamel Factory.
URL: <https://tinyurl.com/3sps8dmr>
- Robinson, M. & Andersen, H-C. (2002). *Literature and tourism: Reading and writing tourism texts*. London: Continuum.
- Seaton, A. V. (1996). Guided by the dark: From thanatopsistothanatourism. *International Journal of Heritage Studies*, 2(4), 234–244.
DOI: <https://doi.org/10.1080/13527259608722178>
- Seaton, T. (2018): Encountering Engineered and Orchestrated Remembrance: A Situational Model of Dark Tourism and Its History. In: Stone, P., Hartmann, R., Seaton, T., Sharpely, R. & White, L. (eds.), *The Palgrave Handbook of Dark Tourism Studies*. Springer Link. 9-31.
DOI: https://doi.org/10.1057/978-1-137-47566-4_1
- Smith, M. K. & Tevely, T. V. (2023): Blurring the boundaries between fact and fiction: serial killers in the context of dark tourism. *Tourism and Heritage Journal*, 4, 53-75.
DOI: <https://doi.org/10.1344/THJ.2022.4.4>
- Speakman, M. & Garay, A. D. (2022). Gazing upon a fictional ghost town: Juan Rulfo's Comala and the convergence of dark tourism and literary tourism. *Tourism and Heritage Journal*, 4, 18-36.
DOI: <https://doi.org/10.1344/thj.2022.4.2>
- Statista (2024). Number of visitors to the Anne Frank House in Amsterdam, the Netherlands from 2014 to 2023.
URL: <https://tinyurl.com/yumy3aaw>
- Stone P. R. (2006). A Dark Tourism Spectrum: Towards a Typology of Death and Macabre Related Tourist Sites, Attractions and Exhibitions. *Tourism: An Interdisciplinary International Journal*, 52, 145-160.
- Stone, P. & Sharpely, R. (2008). Consuming dark tourism: A thanatological perspective. *Annals of Tourism Research*, 35(2): 574-595.
DOI: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2008.02.003>
- Stone, P. R. (2022). Atlas of Dark Destinations — Explore the World of Dark Tourism by Peter Hohenhaus. *Journal of Scientific Exploration*, 36(2), 325-326.
DOI: <https://doi.org/10.31275/20222609>
- Szeidl, K. (2022). Vajon az unokáink is ismerni fogják? – Nemzetiségi értékek megőrzésének helyzetképe a hazai lakosság körében. *Gazdaság és Társadalom*, 15(33), 102-121.
DOI: <https://doi.org/10.21637/GT.2022.3.05>
- Thomas, S., Herva, V. P., Seitsonen, O. & Koskinen-Koivisto, E. (2019). Dark Heritage. In C. Smith (ed.), *Encyclopedia of Global Archaeology*. Berlin: Springer.
DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-51726-1>
- Tóth, T. Zs. & Papp-Váry, Á. (2021): From Nuclear Disaster to Film Tourism: The Impact of the Chernobyl Mini-Series on the Exclusion Zone. In: Balciro, R; Pereira, R (eds.). *Global Perspectives on Literary Tourism and Film-Induced Tourism*. Hershey: IGI Global. pp. 280-301.
DOI: <https://doi.org/10.4018/978-1-7998-8262-6.ch015>

Tripadvisor (2024). Fabryka Emalia Oskara Schindlera.

URL: <https://tinyurl.com/y6d3jk4z>

Ünüvar, O., Kaya, M. & Sezgin, M. (2022). Dark tourism experiences with canvas model in the context of tourism entrepreneurship. *Journal of Tourism and Hospitality Management*. (8)

DOI: <https://doi.org/10.35666/25662880.2022.8.16>

Wang, E., Shen, C., Zheng, J., Wu, D. & Cao, N. (2021). The antecedents and consequences of awe in dark tourism, *Current Issues in Tourism*, 24(8), 1169-1183

DOI: <https://doi.org/10.1080/13683500.2020.1782857>

Watson, N. J. (2006). *The Literary Tourist: Readers and Places in Romantic and Victorian Britain*. Palgrave Macmillan.